

ONA TILINI O'QITISHDA O'QUV LUG'ATLARIDAN FOYDALANISH METODLARI

10.00.00- Filologiya fanlari

Xalilova Maftuna Azamat qizi

Shahrisabz davlat pedagogika institute magistranti

xalilovamaftuna53@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tilini o'qitishda o'quv lug'atlarining ahamiyati va ular bilan ishlash metodlari ko'rib chiqiladi. O'quv lug'atlari o'quvchilarni so'z boyligini oshirish, tahlil qilish va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda muhim vositadir. Maqolada lug'atlarni samarali ishlatishning turli usullari, shu jumladan, so'zlarni kontekstda o'rganish, sinonim va antonimlarni aniqlash, yangi so'zlarni o'rganish strategiyalari va lug'at bilan bog'liq o'yinlar tavsiflanadi.

Keywords: Ona tili, o'quv lug'ati, til o'rganish metodlari, so'z boyligi, tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, sinonimlar, kreativ fikrlash

METHODS OF USING EDUCATIONAL DICTIONARIES IN TEACHING THE NATIVE LANGUAGE

UDC: 10.00.00 – Philological Sciences

Khalilova Maftuna Azamat qizi

Master's student of Shahrisabz State Pedagogical Institute

xalilovamaftuna53@gmail.com

Abstract: This article explores the significance of using educational dictionaries in teaching the native language and the methods of utilizing them effectively. Educational dictionaries are crucial tools for enhancing vocabulary, analysis, and logical thinking among students. The article discusses various strategies for effective dictionary use, including learning words in context, identifying synonyms and antonyms, developing strategies for acquiring new words, and implementing games related to vocabulary.

Keywords: Native language, Educational dictionary, language learning methods, vocabulary, analysis, logical thinking, synonyms, creative thinking

Hozirgi kunda zamonaviy o'quvchilarning so'z boyligini boyitish masalasi juda dolzarb. Har kuni yangi so'zlar hayotga kirib bormoqda, ularning ko'pchiligi esa murakkab va tushunarsiz. Shuning uchun ona tili o'qituvchisining eng asosiy vazifasi o'quvchilarning so'z boyligini boyitish va aniqroq qilishdan iboratdir. Chunki, inson qancha ko'p so'zga ega bo'lsa, uning odamlar bilan muloqoti aniqroq va samaraliroq

bo'ladi, bu esa nafaqat og'zaki, balki yozma nutq orqali ham amalga oshiriladi. K.D. Ushinskiy shunday degan edi: "So'z orqali bolani xalqning ma'naviy hayotiga kirgizish kerak".¹

Ma'lumki, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot, ya'ni bilim, ko'nikma va malakalarning o'zaro bir-biriga o'tishi – bu ta'lim metodidir. Ona tili darslarida lug'at bilan ishlashda quyidagi metodlarni qo'llash mumkin:

- **Ko'z bilan yodlash** (farqli topshiriqlar bilan yozish, orfografik qoidalarni rang bilan ajratish, so'zlarni qayta yozish);

- **Tilni tahlil qilish** (harf-tovush tahlili, fonetik tahlil, orfografik izoh berish, og'zaki o'qish);

- **O'yinlar** (krossvordlar, rebuslar, jumboqlarni yechish);

- **Mnemonika** (qiziqish, yorqin tasavvur, tasavvur shakllantirish) va boshqalar.²

O'quvchilar bilan lug'at bilan ishlashni tashkil etishda bir qancha tamoyillar mavjud:

Birinchidan, lug'at bilan ishlash o'quvchilarning shaxsiyati va dunyoqarashining shakllanishiga ta'sir qiladi va tarbiyaviy-ta'limiy rol o'ynaydi.

Ikkinchidan, o'quvchilar yangi so'zlarni tushunishadi, ularni lug'at ishida ishlatish orqali bilib olishadi va shu bilan birga, ilgari bilgan so'zlarning ma'nolarini aniqlash va to'g'rilash imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Uchinchidan, so'zlarning ma'nolarini tahlil qilishning eng keng tarqalgan usuli – bu ularning hozirgi tilda ishlatilishini o'rganish. Biroq, ba'zida so'zlarni tarixiy jihatdan ko'rib chiqish ham kerak bo'ladi.

To'rtinchidan, lug'atlarni o'quvchilar bilan ishlash sifatli va tizimli tashkil etilishi kerak. Bunday ishni ona tili bo'yicha barcha bo'limlarni o'rganishda amalga oshirish zarur.

Shuningdek, lug'at bilan ishlashning ahamiyatini ta'kidlash joizki, odamning fikrlash jarayoni, asosan, til shakllarida kechadi, bu esa til orqali odamlarning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish imkoniyatini beradi. Shu bois, o'qituvchiga til leksikasini ehtiyotkorlik bilan tanlash muhimdir, chunki bu o'quvchilarning fikrlashiga va his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatadi.

Ona tili o'qitish metodikasida alohida so'zning leksik ma'nosini tushuntirish uchun maxsus ishlab chiqilgan metodlar qo'llaniladi.

So'zning semantizatsiyasi usuli – o'quvchilarga notanish bo'lgan tovush-kompleksni so'z-belgiga aylantirishni, ya'ni o'quvchilarni so'zning talaffuzi va ma'nosini bir butunlikda idrok etishga o'rgatishni anglatadi.

¹ Ушинский К.Д. О первоначальном преподавании русского языка. Собр. Соч. Т.5.М. - Л., Изд. АПН РСФСР, 1949. -с.339.

² Демичева, В. В. Словарь - справочник к урокам чтения (в помощь учителю начальной школы)/сост. В. В. Демичева, О. И. Еременко, Т. В. Яковлева. – Белгород. 2002 - 72 с.

Quyidagi semantizatsiya usullari mavjud: semantik ta'rif, struktural-semantik motivatsiya, o'quvchiga tanish so'z bilan solishtirish, vizualizatsiya, kontekst.

Shuni ta'kidlash lozimki, tushuntirish lug'atini ishlatish o'quvchilarda katta ijtimoiy ahamiyatga ega. Bu o'quvchilarga maktabda va kelajakdagi kattalar hayotida til haqidagi bilimlarni kengaytirish, kitob va gazetalarda, radio va televizion dasturlarda lug'aviy qiyinchiliklarni bartaraf etish imkoniyatini yaratadi.

Tushuntirish lug'atiga murojaat qilishni o'rgatish uchun quyidagi mashqlarni qo'llash mumkin:

1. O'quvchilarga berilgan ro'yxatdan so'zlarning ma'nolarini yozib olish topshiriladi. Bu topshiriqni bajarishda o'quvchilar tushuntirish lug'atidan foydalanadilar;
2. "Erudit" o'yini. O'quvchilar berilgan ro'yxatdagi so'zlarning ma'nolarini aniqlashlari kerak;
3. "So'zni top!" diktanti. O'quvchilarga tushuntirishlar beriladi va ular to'g'ri so'zlarni topishlari kerak;
4. Leksik diktant. Avvalgi topshiriqning teskari topshirig'i. O'quvchilar diktant orqali so'zlarning ma'nolarini yozadilar;
5. O'quvchilarga xatoliklar bilan berilgan so'zlarning ro'yxati taqdim etiladi. O'quvchilar to'g'ri yozilgan so'zlarni topib, yozib olishlari kerak. So'zlar ma'nolariga o'xshash bo'lishi kerak, shuning uchun o'quvchilar so'zlarning ma'nolariga e'tibor berishadi ³.

O'quvchilarga aniq so'zlarning barcha nozikliklarini yetkazish uchun o'qituvchilar bir nechta tushuntirish usullarini qo'llaydilar. Ona tili darslarida tushuntirish lug'atini qo'llashning turli usullari mavjud. Ularning barchasi o'quvchilarning so'z boyligini boyitish va tanish so'zlarni ratsional ravishda ishlatishni o'rgatishga qaratilgan.

Yakunda biz quyidagi xulosalarga keldik:

- Zarur bilimlarga ega bo'lish va ona tilining boyliklaridan foydalanish o'quvchilarni tegishli lingvistik lug'atlarga doimiy murojaat qilishni talab qiladi;
- Lug'atlar bilan ishlashda ko'z bilan yodlash, tilni tahlil qilish, o'yinlar, mnemonika va boshqalar kabi metodlar qo'llaniladi;
- Semantizatsiyaning asosiy usullari: semantik ta'rif, struktural-semantik motivatsiya, tanish so'z bilan solishtirish, vizualizatsiya, kontekst;
- O'quvchilarga barcha turdagi lug'atlardan foydalanishni o'rgatish kerak, bu ularning madaniyati va nutqini oshiradi.

³ Демичева, В. В. Словарь - справочник к урокам чтения (в помощь учителю начальной школы)/сост. В. В. Демичева, О. И. Еременко, Т. В. Яковлева. — Белгород. 2002 - 72 с.

Ona tilini o'qitishda mavjud bo'lgan ta'lim metodlari bilan tanishib o'tishimiz maqsadga muvofiq bo'lar edi. Unga ko'ra ta'lim metodlariga turlicha ta'riflar berilganligiga guvoh bo'lamiz.

V.I. Zagvyazinskiy ta'rifiga ko'ra, **ta'lim metodi** – bu zamonaviy o'quv tarbiyaviy maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan pedagog va o'quvchilarning o'zaro bog'liq faoliyat usullaridir. Bu yondashuv ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro aloqani va hamkorlikni ta'minlashga qaratilgan. Ta'lim metodi o'quvchilarga bilimlarni samarali va chuqur o'rganishga yordam beradigan strategiyalar, usullar va vositalarni o'z ichiga oladi. Pedagog bu metodlarni o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda tanlab, ularning bilim olish jarayonini boshqaradi va yo'naltiradi. Shunday qilib, ta'lim metodi o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ular uchun ta'limni yanada samarali qiladi. **G.I. Shukina** ta'rifiga ko'ra, **ta'lim metodlari** – bu o'quv jarayonining murakkab tarkibiy unsuri bo'lib, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining barcha yo'nalishlarini yoritishga xizmat qiladi. Ular o'rtasida ko'p sonli aloqa va bog'lanishlarni yuzaga keltiradi. Bu ta'rif metodlarning o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida qanday ishlashini ta'kidlaydi. **I.F. Xarlamov** ta'rifida esa **ta'lim metodlari** o'qituvchining o'rgatuvchanligi va o'quvchilarning o'quv materialini egallashga yo'naltirilgan turli didaktik masalalar echimini topishga oid o'quv-bilish faoliyatlarini tashkil etish usullari sifatida ko'riladi. Bu ta'rifda metodlar nafaqat o'qituvchi tomonidan materialni etkazish usullarini, balki o'quvchilarning materialni o'zlashtirish jarayonini qanday boshqarish va optimallashtirishni ham o'z ichiga oladi. Ikkala ta'rif ham ta'lim metodlarini o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro faoliyatini boshqarish, o'quv jarayonini samarali tashkil etish va uning maqsadlariga erishish uchun muhim vosita sifatida tasvirlaydi.

P.I. Podlasiy ta'rifiga ko'ra, **ta'lim metodi** belgilangan maqsadga erishishni ta'minlovchi algoritmlashtirilgan, muayyan mazmunga ega harakatlar tizimidir. Bu ta'rif ta'lim metodining tuzilishi va uning maqsadga erishishdagi muhim rolini ko'rsatadi. Metod, ya'ni o'qitish usulini tanlash, o'qituvchining o'quvchilarga bilim berish jarayonini aniq va samarali tashkil etishga qaratilgan tizimli harakatlardan iborat bo'ladi. Har bir metod o'ziga xos algoritmgaga ega bo'lib, maqsadga erishish uchun aniq bir tartibda va strategiyada amalga oshiriladi. Bu yondashuv ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va o'quvchilarga kerakli bilimlarni o'zlashtirishda aniq yo'l-yo'riqni taqdim etadi. Shunday ekan, ona tilini o'qitishda o'quv lug'atlaridan foydalanish samarali metodlar orqali amalga oshirilishi kerak. O'quv lug'atlari o'quvchilarga tilni o'rganishda yordam beruvchi muhim vosita bo'lib, ular o'qituvchi tomonidan turli metodik yondashuvlar bilan qo'llanilishi lozim. Quyida ona tilini o'qitishda o'quv lug'atlaridan foydalanishning ba'zi samarali metodlari keltirilgan:

1. Lugʻatlarni oʻqish va tarjima qilish. Oʻquvchilarga oʻquv lugʻatini oʻrganishda birinchi metod – lugʻatdagi soʻzlarning maʼnolarini oʻqish va ularga tarjima qilishdir. Bu metod orqali oʻquvchilar yangi soʻzlarni oʻrganib, ularning maʼnolarini bilib oladilar. Tarjima qilish oʻquvchilarning ona tilini tushunish va ifodalash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

2. Sinonimlar va antonimlar bilan ishlash. Lugʻatlarda sinonimlar va antonimlar bilan ishlash, oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirish uchun muhim metodlardan biridir. Oʻquvchilarni sinonimlar va antonimlar yordamida soʻzlarning maʼnosini kengaytirishga oʻrgatish, ularni oʻz fikrlarini aniq va toʻgʻri ifodalashga yordam beradi. Bu metod orqali oʻquvchilar bir soʻzning turli maʼnolarini va uning qarama-qarshi tushunchalarini oʻzlashtiradilar.

3. Lugʻatdagi misollar bilan ishlash. Oʻquv lugʻatlarida koʻpincha soʻzlarning ishlatilishiga oid misollar keltiriladi. Oʻquvchilar bu misollarni tahlil qilib, soʻzning kontekstga qarab qanday ishlatilishini tushunadilar. Misollar yordamida oʻquvchilar soʻzlarni toʻgʻri qoʻllashni oʻrganadilar va ularning kontekstual maʼnolarini anglashadi. Bu metod, ayniqsa, oʻquvchilarga tilni amaliyotda oʻrganishda yordam beradi.

4. Soʻzlar bilan ishlash orqali yozma va ogʻzaki mashqlar. Lugʻat yordamida oʻquvchilar yozma va ogʻzaki mashqlarni bajarishlari mumkin. Oʻquvchilar yangi oʻrganilgan soʻzlarni oʻz hikoyalari yoki dialoglarida ishlatib, tilni samarali oʻrganadilar. Bu metod tilni amaliyotda qoʻllashni oʻrgatib, oʻquvchilarga yangi soʻzlarni eslab qolish va ularni oʻz ifodalarida ishlatish imkonini beradi.

5. Interaktiv texnologiyalardan foydalanish. Zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa raqamli lugʻatlar va mobil ilovalar orqali oʻquvchilarga interaktiv mashqlarni bajarish imkoniyatini beradi. Bunday texnologiyalar yordamida oʻquvchilar yangi soʻzlarni oʻrganish, soʻzlarning talaffuzini eshitish, ularni kontekstdan tushunish va boshqalar bilan ishlashni oʻrganadilar. Interaktiv metodlar oʻquvchilarning motivatsiyasini oshiradi va oʻrganish jarayonini qiziqarliroq qiladi.

Ona tilini oʻqitishda oʻquv lugʻatlari metodik jihatdan samarali vosita boʻlib, ular oʻquvchilarga tilni toʻgʻri oʻrganishda yordam beradi. Lugʻatlardan foydalanishning turli metodlari, masalan, tarjima qilish, sinonimlar va antonimlar bilan ishlash, misollarni tahlil qilish, yozma va ogʻzaki mashqlarni bajarish va interaktiv texnologiyalardan foydalanish, oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirish va tilni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu metodlar ona tilini oʻqitishning samaradorligini oshiradi va oʻquvchilarning tilni oʻrganishga boʻlgan qiziqishini kuchaytiradi. Shu bilan birga, lugʻatlarni oʻquv jarayonida muntazam va tizimli ravishda qoʻllash, oʻquvchilarning tildagi koʻnikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Туве, С. К. Кангас Двужычие или нет: образование меньшинств / С. К. Туве. — Текст: электронный // goodreads: [сайт]. — URL: <https://www.goodreads.com/book/show/4383101-bilingualism-or-not> (дата обращения: 27.01.2023).
2. Редькина Н. С. Современные практики библиотек по обучению информационной грамотности // Библиосфера. 2019. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-praktiki-bibliotek-po-obucheniuyu-informatsionnoy-gramotnosti> (дата обращения: 30.10.2024).
3. G'ulomov A, Qodirov M. Ona tilini o'qitish metodikasi. T: "Universitet", 2001.
4. Abdulhatova R., Yusupova T., Dosanov K. Til ta'limida uzviylik va uzluksizlik. Toshkent, 2008.
5. Alavutdinova N. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish yo'llari. Toshkent, 2005.